

Banyár József

A feleslegesre van pénzünk, a szükségesre pedig nincs időnk?

Hozzászólás Árva László és Várhelyi Tamás
*Elmозdulás a minőségi turizmus felé című
tanulmányához*

Do We Have Money for What Is Unnecessary and No Time for What Is Necessary?

Comment on the Study Entitled *Towards High Quality
Tourism* by László Árva and Tamás Várhelyi

ÖSSZEFOGLALÁS

Ahogy Árva László és Várhelyi Tamás cikkükben (Árva–Várhelyi, 2020) a turizmussal kapcsolatban megfogalmazták, manapság a marketing nagyon sok felesleges igényt generál. Hozzászólásomban ennek okát keresem, s azt találok, hogy ennek legfontosabb oka a feleslegesen hosszú munkaidő. Az így megkeresett jövedelem pedig egyre több – lényegében felesleges – terméket és szolgáltatást fogunk megvásárolni. Ezekre ráadásul – bizonyos mértékig – rá is szorulunk, mert nem marad időnk másfajta igények kielégítésére, aminek az egész társadalomra és gazda-

ságra nézve súlyos következményei vannak. Az egyik legfontosabb ilyen a gyermeknevelés.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: M3, N3, J13

Kulcsszavak: munkaidő-csökkentés, szabadidő, felesleges igények

SUMMARY

As László Árva and Tamás Várhelyi put in their article in relation to tourism, nowadays marketing generates a great deal of unnecessary demand. Looking for the underlying reasons, this study finds that one of the causes

DR. BANYÁR JÓZSEF PhD, egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem
(jozsef.banyar@uni-corvinus.hu).

is the unnecessarily long working time. People use the income earned to buy an increasing number of – actually unnecessary – products and services. In addition, to some extent we are need them because no time is left for satisfying demands of other kinds, and this has serious consequences for the entire society and economy. One of the most important such demands is raising children.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: M3, N3, J13

Keywords: reduction of working time, leisure time, unnecessary requirements

BEVEZETÉS

Árva László és Várhelyi Tamás minőségi turizmusról szóló tanulmányát (Árva–Várhelyi, 2020) áthatja a felesleges, marketing által generált igények elleni fellépés, az ettől való megszabadulás szükségessége. Én magam a turizmushoz nem értek, de ez a gondolat sokkal általánosabb, a gazdaság és az élet alapvető dimenzióit érintő problémára tapint rá, amit ezért érdemes alaposabban szemügyre venni. Az alábbiakban röviden és hangsúlyozottan vázlatosan ennek az általános problémakörnek néhány nagyon fontos okát és következményét próbálom felderíteni. Állításaim:

– A felesleges szükségletek gerjesztése részben az elosztás problémáiban, részben viszont a fejlett világ felesleges termelőkapacitásaiban gyökerezik, ami pedig a túlzottan magas egy főre eső munkaidőre vezethető vissza.

– A túlzottan magas munkaidő kizorítja az ember igényei és lehetőségei közül a minőségi nem munkaidős tevékenységeket, elsősorban a gyermekvállalást, s helyére a bővít nyújtja, amit a felesleges munkaidőben állít elő a gazdaság.

A TÚLZOTT MUNKAIDŐ GENEZISE

Munkaidő alatt hangsúlyozottan egy formális munkahelyen töltött időt értek. Ha nem

ezt érteném, akkor igaz lenne az az állítás, hogy a fejlődéssel egyre csökken az egy ember által munkában töltött idő (ezt fogalmazza meg pl. Mihályi, 2012). Látszólag ez a formális munkahelyen töltött időre is vonatkozik, hiszen az ipari forradalom idején még heti hat napban, napi 12–14 órát dolgoztak a munkások, ez fokozatosan lecsökkent napi 8 órára.¹ Azután erősen lefékeződött a csökkenés, pedig Keynes 1930-ban azt jósolta, hogy a munkaidő napi három órára csökken 2030-ra (időarányosan messze járunk ettől); időközben a hat nap lecsökkent ötre, illetve egyre hosszabb lett a garantált éves szabadság is. Azért nevezem ezt látszólagos csökkenésnek, mert lakosságárányosan egy főre vetítve mindezen csökkenés ellenére az előző évszázadban nagy növekedés ment végbe, ugyanis egyre nőtt a dolgozó nők aránya (ráadásul egyre csökkent – mint majd alább kifejtem, ettől nem függetlenül – a szintén a „nevezőben” szereplő gyermekek száma is, melyet valamelyest mérsékelt a nyugdíjasok növekvő száma). Vagyis míg nagyjából száz évvel ezelőtt családonként az egy dolgozó apa és egy (otthon igen, de formális munkahelyen) nem dolgozó anya, illetve 3-4 gyermek volt a jellemző, mára a két dolgozó szülő és a másfél gyermek. Tehát hiába csökkent a formális munkaidő hossza azoknak, akik munkahelyen dolgoznak, ha a társadalom sokkal nagyobb része dolgozik ilyen helyen. Ez másképp azt jelenti, hogy sokkal kevesebb idő jut azokra a tevékenységekre, amelyeket régen nem a munkahelyen végzett el a család. Emellett persze erőteljesen növekedett az életszínvonal, de úgy tűnik, hogy ennek az életszínvonalnak egy jelentős része már nem a valódi szükségletek kielégítését szolgálja.²

A nők munkába állását a két világháború ösztönözte, amikor is a háborúzó férfiakat egyre inkább nőkkel kellett pótolni. Ez persze megmutatta, hogy nők egyrészt alkalmasak a legtöbb, korábban csak férfiak által végzett munkára, másrészt azt is, hogy szeretnek dolgozni, élvezik az önálló keresetet s az ezzel megnyílt gazdasági önállóságot,

sőt szeretik magukat továbbképezni stb. A világháborúk alapvetően elszegényedést hoztak világszerte, amelynek leküzdése, a korábban megszokott életszínvonal helyreállítása többletmunkát, a társadalmi munkaidőbázis növelését igényelte, vagyis a nők fokozatos munkába állását.

A nők munkába állása viszont azután sem csökkent, hogy az életszínvonal helyreállt, sőt dinamikus emelkedett, hiszen megváltozott a férfiak és a nők közti, korábban megszokott munkamegosztás. Viszont a munkaidőbázis ezen a megnövekedett szinten maradt, vagyis a társadalom hatalmas termelőkapacitást alakított ki, ami a tehetlenség törvénye miatt úgy is maradt.³ Ez pedig átalakította mind az emberek igényeit, mind a lehetőségeit.

KÖVETKEZMÉNYEK: FELESLEGES IGÉNYEK GERJESZTÉSE, A GYERMEKNEVELÉS ELHANYAGOLÁSA

Mindennek két fő következménye lett: 1) az egyéneknek és a családoknak sokkal kevesebb lehetőségük maradt olyasmivel foglalkozni, amihez időre lenne szükség, mert a korábban erre szánt családi időt is elfoglalta a munkaidő; 2) ugyanakkor rengeteg plusz anyagi forrás keletkezett az egyéneknél és a családoknál is, amelyet olyasmire lehet költeni, amit készen meg lehet venni.

Azoknak a családi tevékenységeknek egy részét, amelyekre hajdan a munkahelyeken kívüli időt fordították (főzés, takarítás, mosás stb.), részben kiváltották a megnövelt társadalmi munkaidőben előállított – és az ezért járó megnövelt bérből megvásárolható – háztartási gépekkel és tömegessé váló étkeztetési szolgáltatásokkal. De nem minden korábbi tevékenységet lehetett megvásárolható termékekkel kiváltani. A legfontosabb ilyen tevékenység a gyermeknevelés, amely főleg intenzív személyes figyelmet és évekig állandó személyes jelenlétet igényel. Természetesen itt is megjelentek fizetett szolgáltatások, főleg az óvoda, ugyanakkor a legkisebbeknek szóló bölcsőde nem igazán

vált be. Az eredmény – nem csoda – az egy családra jutó gyermekek számának fokozatos és egyre radikálisabb csökkenése lett.⁴ Ez ráadásul a maga részéről – mivel annak nemcsak idő-, hanem anyagi vonzata is van – újabb, fogyasztásra elkölthető forrásokat hagyott az egyéneknél, relatíve tovább növelve a második következmény hatását.

Itt állunk tehát, kevés szabadidővel, de relatíve sok, készen kapható fogyasztási cikkekre elkölthető jövedelemmel, miközben – szemmel láthatólag – egyre kevésbé találunk értelmes fogyasztási célokat. Érdemes megemlíteni még egy dolgot, ami relatíve független az előzőektől: az utóbbi 3-4 évtizedben világszerte egyre egyenlőtlenebbé vált a jövedelmek elosztása, ami azt jelenti, hogy a felső nagyjából 20% pluszjövedelmeként jelent meg ezen időszak gazdasági növekedésének nagyobbik része, vagyis rájuk még inkább igaz, hogy „nem tudják mire költeni a pénzüket”. A maradék 80% szempontjából valamivel egyszerűbb a probléma: ők az esetleges pluszjövedelmeiket könnyebben el tudnák költeni, akár értelmesen is, mégpedig a 20% által már „bejáratott”, de számukra még anyagilag nem elérhető javakra.

Ez persze nemcsak a fogyasztó oldaláról jelentkező probléma, hanem a termelés, vagyis a vállalatok részéről is. Náluk ugyanis adott a nagy termelési kapacitás, de problémaként merül fel, hogy mit is állítsanak elő, ha a fizetőképes rétegek részéről már minden értelmes igényt kielégítettek, a nem fizetőképesek értelmes igényeit pedig nem racionális kielégíteni. Egy ilyen helyzetben logikus megoldás lenne a termelési kapacitás csökkentése, de a verseny logikája ezt nem teszi lehetővé. (Egy logikailag hasonló, de más területről vett példa: a magyar felsőoktatás kapacitása jóval nagyobb, mint amire értelmes igény lenne. Csökkenteni kellene azt, vagyis bezárni, illetve összevonni létesítményeket. De ezt önmaguktól az egyes intézmények nem teszik meg, inkább megindul a verseny a hallgatókért, aminek egyik módszere a felvételi követelmények csökkentése, majd a számonkérés színvo-

nalának rontása – végső soron a diplomák értékének devalválása.)

A verseny logikája, vagyis az az elv, hogy minden egyes konkrét szereplő csak a saját érdekeit nézi, nem az egészét (ami persze természetes, az utóbbi nem az ő dolga, szemben az előbbivel), nem erre visz, hanem arra, hogy megpróbáljanak új, megvásárolható termékekkel és szolgáltatásokkal kielégíthető igényeket kreálni, s ezeket erős marketinges technikákkal megismertetni a potenciális fogyasztókkal. Az erős marketing pedig, amellet, hogy a szerzők által leírt mesterségesen gerjesztett igényekkel újabb termékeknek és szolgáltatásoknak teremti piacot, vagyis tovább működteti a megnövelt termelési kapacitást, a maga részéről ebből a megnövelt kapacitásból szintén nagyon nagy részt köt le, hiszen a marketing-részlegek rengeteg és egyre növekvő számú embert foglalkoztatnak – miközben száz éve ilyen részlegek szinte nem is léteztek. Tehát maga a marketing két oldalról is segít lekötve tartani a feleslegesen nagy termelési kapacitást, amit leginkább a magas egy főre jutó formális munkaidővel mérhetünk.

MEGOLDÁS: MUNKAIDŐ-CSÖKKENTÉS ÉS AZ ELOSZTÁS „ROTÁCIÓJA”

A megoldás alapvetően a szabályozó kezében van: csökkenteni a feleslegesen nagy termelési kapacitást, a feleslegesen nagy munkaidőbázist, vagyis a munkaidőt. Ezáltal részben kevesebb tere lenne a felesleges igények felkeltésének, részben az emberek is el tudnák magukat foglalni olyan tevékenységekkel, amelyekhez idő kell. Az ilyen szabályozást persze leginkább a legfejlettebb országokban kell kezdeni, a felesleges fogyasztás ott a legnagyobb probléma. Ehelyett sokszor az az érzése az embernek, hogy az államok nem az ilyen szabályozásban jeleskednek, hanem az olyanokban, amelyek megnövelik a felesleges adminisztrációt, vagyis a maguk részéről segítenek feladatot adni a felesleges munkaerőnek – vagyis inkább abban „segítenek”, hogy ne

kelljen leépíteni a túlzottan magas munkaidőbázist.

Társadalmi szempontból a legnagyobb jelentőségű „szabadidős tevékenység” a gyermeknevelés lenne, egy ilyen munkaidő-csökkentő szabályozással újra megnövekedne a családok gyermekekre fordítható ideje, mint volt az hajdan. Természetesen az új körülmények között ez már nem főleg a nő dolga lenne, hanem az apa és anya közös vállalkozása.

Fontos persze megjegyezni, hogy – ilyen előzmények után – a megnövelt szabadidő nem mindenkinél vezetne el több gyerek vállalásához, ahhoz másra is szükség van, de az biztos, hogy az alap, hogy az embereknek újra legyen ehhez elég ideje. Ezért (is) a szabályozónak – ha esetleg rászánja magát a munkaidő csökkentésére – jól át kell gondolnia, hogy azt hogyan teszi, hiszen sokfajta munkaidőbázis-csökkentés lehetséges, és mindegyik mást tesz lehetővé, illetve másra ösztönöz. Lehetséges az éves szabadság növelése, lehetséges a négynapos munkahét bevezetése⁵ – változatlan nyolcórás munkaidővel –, és lehetséges a napi munkaidő csökkentése. A gyermeknevelés szempontjából – mivel az nem kampányszerű, hanem folyamatos tevékenység – ez utóbbi a leginkább célszerű. (Érdekes, hogy 90 éve Keynes maga is a napi munkaidőt csökkentette volna, nem a munkahét hosszát.⁶) Az pedig, hogy a megnövekedett szabadidőt az állam leginkább a gyermeknevelésre fordított idő növelésére szeretné fordítani, esetleg úgy „kommunikálható”, hogy a munkaidőt először – változatlan bér mellett (esetleg úgy, hogy azt az állam maga pótolja ki, pl. a személyi jövedelemadó elengedésével) – a gyermeket nevelők-nél csökkenti, s csak fokozatosan terjeszti ki azt mindenkire.

A munkaidő csökkentése – szintén csak akkor, ha az okos politikával társul, amely ráveszi, illetve megtanítja az embereket a napi mozgás kultúrájára – az egészségi állapot népszerűségi szintű javulásának az előmozdítója is lehet, hiszen az embereknek így több idejük lenne az egészségükkel foglalkozni, illetve

sportolni. Ez azt is jelentené, hogy csökkenhetnének, illetve minőségileg átstrukturálódhatnának az egészségügyi kiadások, s az emberek a munkában kevésbé használnának el, s így tovább tudnának dolgozni, vagyis növelni lehetne a nyugdíjkorhatárt.⁷ A nagyobb gyermekszám mellett ez egy másik fontos tényező, amely egy, a mainál fenntarthatóbb nyugdíjrendszert eredményezne.

Végezetül röviden kitérnék még egy tényezőre, amire fentebb már utaltam. Akkor sem kell felesleges új igényeket teremteni, ha a jövedelemelosztást némileg kiegyenlítettettség tesszük. Erre a „rotálás” szót alkalmazhatjuk, hiszen ha lerajzolnánk, hogy a különböző jövedelmi rétegekhez az adott ország éves jövedelmének mekkora hányada tartozik, akkor erősen növekvő görbét kapnánk. A „rotálás”⁸, vagyis elforgatás arra utal, mintha középen kicsit „megcsavarnánk” ezt a görbét, s ennek hatására felül az csökkenne, alul pedig növekedne. A felsőbb jövedelmi dekádoktól az alsóbbakhoz juttatott jövedelemnek jóval kevésbé kell keresni az értelmes elköltési lehetőségét, hiszen már ott vannak a felsőbb rétegek által „kikísérletezett” fogyasztási cikkek, fogyasztási formák, amelyek előállítására ráadásul már jól kiépített gyártási kapacitások állnak rendelkezésre, nem kell különösebben felkelteni irántuk az igényt. S ezzel egyben rá is tudunk mutatni a jövedelmi egyenlőtlenség egy pozitív funkciójára is (a negatívokról már esett szó): ez lehetővé teszi az innovációt, hiszen vannak olyan rétegek, amelyek kísérleti, még nem kiforrott és még nagyon drága fogyasztási cikkeket is megvesznek, s visszajelzéseikkel segítenek azokat tökéletesíteni, s végül tömegtermékké tenni.

Összességében a munkaidő csökkentése lehetővé tenné, hogy az embereket ahelyett, hogy felesleges dolgokat vesznek, „felszabadítaná” ez alól a munka alól, ami lehetővé és „szükségletté” teszi számukra a felesleges igények kielégítését. A nagyobb szabadidő pedig lehetővé tenné számukra, hogy maguk találjanak ki maguknak új szükségleteket a több szabadidejükben (tanuljanak, sportoljanak, találjanak ki kreatív hobbikat

stb.). Ezzel valószínűleg újabb adag emberi kreativitást szabadítanánk fel, azt ugyanis mindig a több szabadidő táplálja. Ezzel pedig növeljük azt a tudást, amely mellett új, értelmes szükségletek keletkeznek, s felesleges lesz felesleges szükségleteket kreálni. És persze a legfontosabb: újra lenne idő gyermeket nevelni!

JEGYZETEK

- ¹ Habár, ahogy az antropológusok megállapították, nem ez a „normális” emberi munkaidő, hiszen kezdetben vadászó-gyűjtögető eleink kb. napi 4 órát dolgoztak (Sahlins, é. n.), csak a földművelésre való áttéréssel lett egyre hosszabb a munkaidő. Az EU országainak aktuális átlagos munkaidejéről és a szabadságokról lásd Eurofound, 2019.
- ² Csatlós Hanna (2020) cikkében megemlíti, hogy „David Frayne, a *The Refusal of Work. The Theory and Practice of Resistance to Work* című kötet szerzője már a jelenkor interjúalanyaival beszélgetve figyelte azt meg, hogy ha kevesebbet dolgozunk, akkor még úgy is kevesebb pénzt költünk, hogy ha egyébként a bevételeink nem csökkennek radikálisan. Ha ugyanis több időnk van, akkor kevésbé költséges meggondolatlanul, és nem igényeljük, hogy intenzív fogyasztással, örömet okozó vásárlásokkal kompenzáljuk a fáradtságos munkaórákat”. A hivatkozott könyv: Frayne, 2015.
- ³ Annak ellenére, hogy egyre többen vetik fel, hogy értelmes munkát is egyre nehezebb találni, s egyre nő az „alibimunkák” mennyisége, ahogyan azt David Graeber *Bullshit Jobs* című, 2018-as könyvében felveti (idézi Bugyinszki, 2020).
- ⁴ A gyermekszám csökkenésének nem ez az egyetlen oka. Egy másik nagyon fontos ok a rosszul kialakított modern nyugdíjrendszer. Lásd erről Banyár–Németh (szerk.), (2020) tanulmányait. Arról, hogy ez ellen mit érdemes tenni, lásd pl. Banyár, 2019.
- ⁵ Ezt egyre többen követelik, illetve fejtik ki, hogy ez a termelékenység szempontjából is pozitív lépés lenne. Lásd pl. Taylor, 2019. Én viszont alapvetően a napi munkaidő csökkentésének a hasznosságát húznám alá, illetve javasolnám a heti munkanapok csökkentése helyett.
- ⁶ Keynes cikkére Edward és Robert Skidelsky (apa és fia; az apa neves Keynes-kutató) irányította rá

a figyelmet, magyarul 2014-ben megjelent könyvével, amely több kérdést hasonlóan tárgyal, mint ez a cikk.

⁷ A nyugdíjkorhatár indexálásáról lásd Banyár, 2020a; 2020b.

⁸ Köszönet a kifejezésért kollégámnak, Vékás Péternek, aki egyébként más értelemben használja azt (Vékás, 2019).

FELHASZNÁLT IRODALOM

Árva László – Várhelyi Tamás (2020): Elmozdulás a minőségi turizmus felé. A fenntarthatóság a turizmusban a koronavírusjárvány után. *Polgári Szemle*, 16. évf., 1–3. sz., 94–114, <https://doi.org/10.24307/psz.2020.0707>.

Banyár, József (2019): The Problems Underlying the Pension Scheme and Low Birth Rates Can Only Be Resolved Together. A Complex Proposal for Linking Pensions to Parenting. *Polgári Szemle/Civic Review*, Vol. 15, Special Issue, 289–300, <https://doi.org/10.24307/psz.2020.0216>.

Banyár József (2020a): Miként javítható az állami nyugdíjrendszer? Öt lehetséges lépés egy átfogó reformhoz. *Közgazdasági Szemle*, 67. évf., 6. sz., 632–652, <https://doi.org/10.18414/ksz.2020.6.632>.

Banyár József (2020b): Az idősödés fogalmának egy lehetséges átdefiniálása és ennek implikációi. Az élettartam fokozatos növekedéséből adódó kihívások a magyar tb nyugdíj alrendszerében – lehetséges válaszok. *Biztosítás és Kockázat*, 7. évf., 3–4. sz., 28–38, <https://doi.org/10.18530/BK.2020.3-4.28>.

Banyár József – Németh György (szerk.) (2020): *Nyugdíj és gyermekvállalás 2.0. Nyugdíjreform-elképzelések*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Bugyinszki György (2020): A munkahelyi alibizés már külön tudomány. *Index.hu*, https://index.hu/techtud/2020/09/20/a_munkahelyi_alibizés_mar_kulon_tudomany/.

hu/techtud/2020/09/20/a_munkahelyi_alibizés_mar_kulon_tudomany/.

Csatlós Hanna (2020): Tényleg sokkal kevesebbet kellene dolgoznunk, hogy nekünk és a környezetünknek is jó legyen? *Hvg.hu*, július. 29., https://hvg.hu/elet/20200729_Sokkal_kevesebbet_kellene_dolgoznunk_hogy_nekunk_es_a_kornyezetunknek_is_jo_legyen.

Eurofound (2019): *Working Time in 2017–2018*. Publications Office of the European Union, Luxembourg, www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef19030en.pdf.

Frayne, David (2015): *The Refusal of Work. Rethinking Post-Work Theory and Practice of Resistance to Work*. Zed Books Ltd. London.

Graeber, David (2018): *Bullshit Jobs. A Theory*. Simon and Schuster.

Keynes, John Maynard (1930): *Economic Possibilities for our Grandchildren*. www.econ.yale.edu/smith/econ116a/keynes1.pdf.

Mihályi Péter (2012): Húsz év a nyugdíj és a gyermekszám összekapcsolása ellen. In: Kovács Erzsébet (szerk.): *Nyugdíj és gyermekvállalás. Tanulmánykötet 2012*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Sahlins, Marshall (é. n.): *The Original Affluent Society*. www.eco-action.org/dt/affluent.html.

Skidelsky, Edward – Skidelsky, Robert (2014): *Mennyi az elég? A pénz imádata – Érvék a jó élet mellett*. Corvina Kiadó, Budapest.

Taylor, Steve (2019): Less Hours for Work, More Time on Earth: Why a Four-day Working Week is Good for You. *Independent*, 16 December.

Vékás, Péter (2019): Rotation of the Age Pattern of Mortality Improvements in the European Union. *Central European Journal of Operations Research*, Vol. 28, No. 3, <https://doi.org/10.1007/s10100-019-00617-0>.